

ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ СУСПІЛЬНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ В АСПЕКТІ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕТНІЧНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ

П.М. Поляков

Глобальний характер сучасного світу породив масу нових проблем у соціально-гуманітарній сфері, котрі суттєво впливають, іноді навіть визначають ситуацію в інших сегментах державного та суспільного організму. Однією з них є проблема співіснування в одній державі представників різних етнічних груп, їх міждержавне та внутрішньодержавне переміщення, адаптація в новому культурологічному просторі, тобто проблема міжетнічних зв'язків. Масштаби міграцій нині вимірюються сотнями мільйонів людей. В більшості випадків суб'єктами міграції є особи, котрі за етнічними, конфесійними, соціально-культурними ознаками суттєво відрізняються від корінного населення. Наслідком цього стає «етнічна ерозія локальних соціумів» [2].

Подібні процеси характерні й для України, причому, коріння деяких з них сягають часів, які значно передують добі незалежності. Безумовно, досліджуючи стан толерантності українського суспільства та аналізуючи фактори, котрі її визначають та обумовлюють, в першу чергу слід говорити про такий чинник, як етнічна ситуація в Україні.

Відносини між різними етнічними групами в даній статті розглядатимуться саме з позицій їх впливу на толерантність/нетолерантність, але, разом з тим, слід розглянути як інтерпретуються з позиції термінології такі поняття, як етнос, нація, ментальність (національний характер), етнічна нація, етнічна толерантність, титульна нація, політична нація, етнічна меншина, міжетнічні відносини.

Міжетнічні відносини — різновид соціальних зв'язків між структур-

ними елементами суспільства, об'єктом і суб'єктом яких є етнічні групи. Тобто, міжетнічні стосунки трактуються як взаємодія народів в політичній, соціальній, культурній сферах, а також як міжособистісні стосунки людей різних національностей, які відбуваються в різних сферах спілкування. Таким чином міжетнічні відносини можна визначити як відносини між народами, етнічними спільнотами і всередині них, а також ставлення до цих спільнот, яке має прояв в уявленнях (від позитивних образів до упереджень).

Етнос — стійка, цілісна спільність людей, що історично склалася і має характерні ознаки. Вживається в науці поряд з поняттями «етнічна спільність», «етноісторична спільність». Виділяють певні історичні типи етносу: рід, плем'я, народність, нація. На найвищому рівні еволюції етносу знаходиться нація. В науці не існує однозначного визначення поняття нації. Визначення нації умовно поділяються на чотири великі групи: психологічні, культурологічні, етнологічні, та історико-економічні [5, с. 293-294]. Етнос — позачасова, позатериторіальна, позадержавна спільнота людей, об'єднаних спільним походженням (реальним або міфічним), культурою або деякими її елементами, історією, мовою часто, але не завжди, традиціями і звичаями, самосвідомістю та етнонімом [3, с. 123]. Нація — тип етносу, що історично виникає, соціально-економічна і духовна спільність людей з певною психологією і самосвідомістю [5, с. 476].

Ментальність — це сукупність органічно сполучених у багато в чому, а подекуди — й у головному неререфлексовану, логічно не виявлену самобутню історичну, успадковану від попередників і повільно й непомітно для себе змінювану людьми відповідної епохи, структуру способів, стилів, манер, прийомів, навичок і процедур мислення, світовідчуття, світосприймання, світоспоглядання та орієнтації в природному і суспільному світі, своєрідних автоматизмів духовного життя, що виявляють себе у вигляді позаособових установок, регулятивів, нахилів і схильностей індивідів, певних груп, спільнот чи епох певним чином спілкуватися, діяти, відчувати, сприймати, уявляти чи мислити світ [5, с. 444-445]. Національний характер — сукупність найбільш стійких, основних для даної національної спільноти особливостей сприйняття оточуючого світу, форм реакцій на нього. Являє собою перш за все певну сукупність емоційно-чуттєвих проявів, які виявляються в емоціях, відчуттях та настроях, тобто способах емоційно-чуттєвого освоєння світу, а також у швидкості та інтенсивності реакції на певні події [3, с. 221].

Етнічна нація — особливе культурне утворення, яке виникло внаслідок

док синтезу попередніх етнокультурних цілісностей (племен) у більшу етнокультурну цілість. Належність до етнічної нації не знає державних кордонів [1].

Титульна нація — нація, народ, етнічна група, назва якої визначила офіційне найменування певної адміністративно-територіальної одиниці. Міжнародні угоди — Конвенція МОТ «Про захист і інтеграцію корінного й іншого населення, що веде племінний і напівплемінний спосіб життя в незалежних країнах Ю», та інші, визначають правовий статус титульної нації (корінного народу) наступним чином: є нащадками людей, що населяли яку-небудь область до прибуття туди іншого населення; наявні культурні й інші відмінності від іншої частини населення; наявна свідомість належності до корінного народу.

Політична нація — сукупність людей різних національностей, які є громадянами однієї країни. Однак неодмінною умовою є достатня зрілість корінної, титульної нації, навколо якої формується нація політична. Політичні нації — своєрідний симбіоз соціальних та етнічних спільностей.

Меншина етнічна — самосвідома своєї єдності спільність людей, для яких властиві спільне походження, спільні мовно-культурні риси, спільні психологічні орієнтації й котрі у кількісному плані поступаються домінуючій групі поліетнічного суспільства [4].

Толерантність етнічна — терпимість до будь-яких проявів іноетнічного менталітету (у поведінці, способі життя, характері, висловлюваннях тощо) [4].

Слід враховувати, що сучасна Україна, за даними Всеукраїнського перепису населення, є поліетнічною державою, де, крім титульного етносу, проживає близько 130 різних етнонаціональних груп. Крім того, в силу політичних, історико-географічних, соціально-економічних та інших факторів в Україні склалися певні територіальні відмінності в етнічному складі її населення. Це важливо з огляду на те, що в демократичній державі, де найбільш сутнісні питання життєдіяльності вирішуються волевиявленням, кількісні характеристики перетворюються на відносно різну можливість впливати на прийняття рішень.

Україна є активним учасником світових міграційних процесів. Більше того, Всесвітній Банк поставив нашу державу на четверте місце у світі за кількістю мігрантів. Один із шляхів вирішення проблеми надмірних міграційних процесів світова спільнота вбачає в перенаправленні міграційних потоків в менш розвинені держави. Завдяки своєму геополітичному розташуванню, а також тому, що відсутній належний режим контролю на північно-східних кордонах, Україна за минуле де-

сятиліття стала не тільки транзитною зоною на шляху міграційних потоків Схід–Захід, Південь–Північ, але й поступово перетворилася на країну тривалого перебування нелегалів. Це явище привносить і в без того нестабільне українське суспільство свою частку конфліктності.

Очевидно, що формування толерантності українського соціуму не може відбуватися за відсутності рівноправного розвитку етнонаціональних культур, мов, забезпечення політичної і правової захищеності різних етнічних груп. Нинішній український соціум відтворює історично-регіонально-етнічні відмінності, які безпосередньо впливають на характер міжнаціональних відносин, об'єктивно виступаючи в якості передумов поляризації українського суспільства, тому що іноді етнокультурні відмінності є настільки істотними, що можуть розглядатися як цивілізаційні за своєю сутністю.

Гармонія між різними етнічними спільнотами, безсумнівно, є однієї з важливих підвалин національної безпеки України і запорукою громадянського миру.

Розглядаючи детермінованість толерантності українського суспільства від етнічного чинника, видається доцільним розмежувати дане питання на три складових, а саме:

- по-перше, вплив на толерантність різних моделей адаптації мігрантів в українському соціумі та варіантів взаємодії з титульною етнічною більшістю (представники мігруючих етнічних груп як суб'єкти процесу входження в чужорідний етнос та співіснування з ним);
- по-друге, ставлення приймаючого, титульного етносу до представників «чужих» етносів (представники мігруючих етнічних груп як об'єкти процесу входження в чужорідний етнос та співіснування з ним);
- по-третє, вплив особливостей історичного минулого українського народу на становлення його національного менталітету, в цілому, та толерантності як його складової, зокрема.

У якості показника стану суб'єктивно-психологічної складової між-етнічних відносин найчастіше дослідники звертаються до феномену міжетнічних установок. Йдеться про схильність, готовність особистості діяти відповідним чином у ситуації міжетнічних контактів, тобто стратегію поведінки, яка скоріше за все може бути обрана.

Узагальнення результатів досліджень зарубіжних дослідників-адаптологів дозволяє виділити наступні чотири базові моделі міжетнічної взаємодії в контексті адаптації чужорідного етносу до умов співіснування з титульним етносом [6]:

1. Модель пасивної автаркії, яка виражається в тому, що адаптанти, опинившись в новому для себе оточенні, прагнуть уникати безпосередніх контактів з чужою культурою, компенсуючи тим самим наслідки культурного шоку та створюючи свій власний мікросвіт. Дана модель характерна, як правило, для представників етнічних меншин, які проживають у великих індустріальних містах (російськомовний Брайтон Біч у Нью-Йорку, арабські квартали в Парижі, багаточисельні китайські «чайнатауни» в Північній Америці тощо).

2. Модель агресивної автаркії, котра характеризується активним проявом у мігрантів етноцентризму та інтолерантності, жорсткої критики іншої культури, бажанням нав'язати корінному етносу власної етносоціальної моделі (екстремістськи налаштовані вихідці з мусульманських держав Азії та Африки, котрі переселилися в Європу).

3. Модель асиміляції, котра передбачає відмову мігрантів від рідної культури та повну ідентифікацію з новим етнокультурним співтовариством, «розчинення» в ньому. В разі асиміляції представники непанівної культури цілком і найчастіше за власним бажанням відмовляються від своєї культурної традиції, своїх культурних норм і намагаються повною мірою засвоїти іншу (панівну) культуру.

4. Модель інтеграції, яка полягає у збереженні етноменшинами відданості своїй культурі та паралельному засвоєнню іншопольованих атрибутів, активізації паритетного міжкультурного діалогу між мігрантами та домінуючою етнічною більшістю, взаємоприспосованні обох сторін.

З позицій аксіологічного потенціалу толерантності, перші дві моделі, особливо друга, виглядають однозначно негативно. Дотримання моделі асиміляції має дати певний тимчасовий ефект безконфліктності взаємосприйняття етнічних груп, але в перспективі може спричинити новий вузол культурологічних проблем. Крім того, сам факт зникнення пласту культури чи маргіналізація етносу або його частини веде до культурного зубожіння, причому не лише асимільованої частини. Отже, найбільш конструктивним видається саме варіант четвертої моделі. Аналіз етнополітичної ситуації в Україні показує наявність усіх моделей, за виключенням, агресивної автаркії.

Попередні етапи розвитку сприяли тому, що у різних частинах країни склалися соціокультурні спільноти, що помітно відрізняються за

своїм етнонаціональним складом, етнокультурними і політико-ідеологічними орієнтаціями, ступенем готовності інтегруватися в українську націю, що формується. Але слід розуміти те, що для багатьох поліетнічних держав саме етнічне різноманіття є однією з умов їхнього процвітання. Це відбувається завдяки взаємодоповненню різних культур, їхньому взаємопроникненню, а також завдяки реалізації етнокультурного поділу праці, за якого відбувається диференціація трудової діяльності за її видами між різними етнічними групами, які доповнюють одна одну, створюючи цілісний трудовий потенціал населення держави.

Людина не народжується толерантною. Цю рису слід наполегливо формувати. В особі — по мірі її соціалізації, в суспільстві — одночасно зі становленням його громадянськості. Розуміння «своє»–«чуже» притаманне людині як біосоціальній істоті. «Своє» пізнається на фоні «чужого» і навпаки. Це взаємозалежні величини, вони органічно поєднані, їх співіснування є нормальним у світі людей. Толерантність полягає в тому, щоб «своє» не вважалось зверхнім над «чужим», щоб між ними не було привілеїв та обмежень.

Отже, дослідження міжетнічних відносин є актуальними, оскільки дозволяють сформулювати стратегію толерантного, безконфліктного розвитку суспільства і зробити поліетнічність перевагою, адже у сучасному світі полікультурні, багатоетнічні політичні нації мають певні переваги над етнічно більш гомогенними державами, тому що це сприяє посиленню динамізму в міждержавних відносинах, більшій відкритості світові, здатності до сприйняття нових тенденцій шляхом установлення найрізноманітніших контактів, більш насиченому й багатому в своєму розмаїтті духовному життю.

Для України характерні ряд моментів, які в значній мірі гальмують вкорінення толерантності, породжуючи деструктивні настрої серед етнічних меншин: відсутність постійного системного моніторингу політичного, соціально-економічного та культурного стану, у якому перебувають етнічні спільноти, що заважає виявленню реального рівня задоволення їхніх інтересів і потреб і налагодженню між ними діалогу для обговорення протиріч, що виникають на ґрунті розбіжностей інтересів; збереження високих темпів асиміляції переважної більшості національних спільнот; присутність еміграційних настроїв в середовищі етнічних неукраїнців, що має наслідком пасивність значної їх частини в участі у створенні в Україні громадянського суспільства; незавершеність процесу облаштування депортованих у минулому за етнічною ознакою народів, насамперед кримських татар; неефективна політика

щодо зникаючих народів (насамперед, це стосується кримчаків і караїмів); наявність соціально неадаптованих меншин (цигани та нові іммігрантські групи); посилення процесів міграції до України представників тих громад, які не проживали традиційно на її території та нелегальної міграції.

1 Бібліографія

- [1] Лісовий В. Проблема громадянської консолідації в сучасній Україні [Електронний ресурс]—Режим доступу: <http://varianty.org.ua/National_idea/Lisovy.htm>.
- [2] Мукомель В.И. Грани интолерантности (мигрантофобии, этнофобии) // Социологические исследования. — 2005. — № 2. — С. 56-66.
- [3] Політологічний енциклопедичний словник. — К.: Генеза, 1997.
- [4] Термінологічний довідник Національного інституту українознавства «Етнос» [Електронний ресурс]—Режим доступу: <<http://etno.uaweb.org/glossary/m.html>>.
- [5] Філософський словник соціальних термінів. — Х.: Р.И.Ф., 2005.
- [6] Южанин М.А. О социокультурной адаптации в иноэтнической среде: концептуальные подходы к анализу // Социологические исследования. — 2007. — № 5. — С. 70-77.

Надійшла до редакції 20 січня 2010 р.